

מנהג ומציאות, ופסיקת האג"מ והיעב"ץ בענין קטניות

פרשיות תזריע מצורע שמות בפנינו מעין ערפל. הנושאים לא כל כך מדברים אלינו, והנושאים קשים להבנה. אך בכל הערפל הזה, משמיענו רש"י כדרכו מעת לעת אמירות חינוכיות, חשובות ומרגיעות. ברצוני להתייחס הבוקר לשתי אמירות כאלה ברש"י.

קראנו הבוקר בפרשת השבוע, ויקרא פרק יד

(לג) וַיְדַבֵּר ה' אֶל מֹשֶׁה וְאֶל אֶהֱרֹן לֵאמֹר: (לד) כִּי תִבְאוּ אֶל אֶרֶץ כְּנָעַן אֲשֶׁר אֲנִי נֹתֵן לָכֶם לְאַחֲזָה וְנִתְּתִי נֶגַע צָרַעַת בְּבֵית אֶרֶץ אֲחֻזַּתְכֶם: (לה) וְכֹא אֲשֶׁר לֹ הַבַּיִת נִהְיֶה לְכֹהֵן לֵאמֹר כִּנְגַע נִרְאָה לִי בְּבַיִת: (לו) וְצֹה הִכְהֵן וּפְנֹה אֶת הַבַּיִת בְּטָרָם יִבֹּא הַכֹּהֵן לְרֹאוֹת אֶת הַנֶּגַע וְלֹא יִטְמָא כָּל אֲשֶׁר בְּבַיִת וְאַחַר כֵּן יִבֹּא הַכֹּהֵן לְרֹאוֹת אֶת הַבַּיִת:

וכאמור שני לימודים חשובים למדנו רש"י בפירושו על אתר.

רש"י ויקרא פרק יד

(לו) בטרם יבא הכהן וגו' - שכל זמן שאין כהן נזקק לו, אין שם תורת טומאה:

כלומר אבחנת הכהן היא והיא בלבד הופכת את הבית לטמא. לפיכך יכולה להיווצר מציאות בה שני בתים סמוכים יהיו באותו מצב של נגע, ובכל זאת הראשון שכבר הוכרז על ידי הכהן ייחשב כטמא, והשני שבו עדיין לא ביקר הכהן נשאר בטהרתו. אנו נוטים לחשוב שההתייחסות ההלכתית נובעת מהמציאות האובייקטיבית, והנה באה התורה ומלמדת שהמציאות כפופה להלכה. ההלכה מגדירה את המציאות ולא להיפך.

והיגד שני וחשוב משמיע רש"י על פי תורת כהנים,

רש"י, ולא יטמא כל אשר בבית -ועל מה חסה תורה, אם על כלי שטף, יטבילם ויטהרו, ואם על אוכלין ומשקין, יאכלם בימי טומאתו, הא לא חסה התורה אלא על כלי חרס, שאין להם טהרה במקוה:

התורה חסה על ממונם של ישראל. שהרי הפינוי לפני בא הכהן לבית, נועד על פי רש"י לחסוך את שבירת כלי החרס בלבד. מכאן שההלכה מתחשבת מאוד בהשלכות הפרטיות של הציווי, ולא מתעלמת מהוצאה הכספית או מהסרבול ומההשקעה שיוטלו על האדם המחוייב לקיים את המצווה.

שני עקרונות [1] ההלכה קובעת מציאות, ו [2] חסה התורה על ממונם של ישראל. אלה חייבים להיות מיושמים גם על ידי הפוסקים, שאסור להן להתעלם מהם.

ורציתי היום לשתף אתכם בפסיקה הקשורה לפסח, בה רואים בצורה יפה כיצד אחד מגדולי הפוסקים בדורנו, ההולך כנראה בעקבות פוסק קודם מלפני 300 שנה, מיישם הלכה למעשה את שני הלימודים שלמדנו מהפסוק בפרשתנו.

אקדים ואומר, **לא באנו כאן לפסוק הלכה**. ישוב הרב למקומו, ויופנו אליו שאלות הפסח כולן. אנו באנו כאן ללמוד **עקרון הלכתי**, וההלכה למעשה תיפסק על יד מורנו הרב.

נהגו האשכנזים לאסור אכילת קטניות בפסח. מדובר באיסור שמקורו באשכנז במאה ה 15 או המאה ה 16.

האיסור מופיע לראשונה בטור, (מאה 14) שדווקא **מסתייג ממנו**. וכך הוא כותב, טור אורח חיים הלכות פסח סימן תנג

אלו דברים שיוצאים בהן ידי חובת מצה בחטין ובשעורים ובכוסמין ובשבולת שועל ושיפון אבל לא באורז ושאר מינים וגם אינן באין לידי חימוץ ומותר לעשות מהן תבשיל וכן בכל מיני קטניות ויש אוסרין לאכול אורז וכל מיני קטניות בתבשיל לפי שמיני חטין מתערבין בהן וחומר יתירא היא זו ולא נהגו כן

וכך כתב גם המחבר. מאידך הרמ"א שבעקבותיו אנו הולכים, מצדד באיסור אכילת הקטניות. שולחן ערוך אורח חיים הלכות פסח סימן תנג סעיף א

*אלו דברים (א) שיוצאים בהם ידי חובת מצה, בחטים ובשעורים ובכוסמין ובשבולת שועל ובשיפון, (ב) והמנהג ליקח לכתחלה חטים), (מהרי"ל), (ג) אבל א לא באורז (ד) ושאר מיני [א] קטניות, וגם אינם באים (ה) לידי חימוץ ומותר לעשות מהם תבשיל. הגה: * (ו) <א> ויש אוסרים (טור והגהות מיימוני פ"ה ומרדכי פ' כל שעה). והמנהג באשכנז להחמיר, (ז) ואין לשנות.*

לדעת רוב הפוסקים הסיבה לאיסור הקטניות נובעת משני חששות עיקריים.

1. בגלל קרבתם של הקטניות לדגן, הן במראה וכנראה גם בצורות האחסון, מעורבבים בהם לעתים גרעיני תבואה. המיון וההוצאה של החיטים מתוך הקטניות קשה. אם לא יהיה מיון ראוי, עלול האדם בעת בישול הקטניות לבשל בהם גם חיטים שנתערבו בהם, והרי חמץ אוסר בכל שהוא.

2. דרך בישולם של הקטניות קרובה לדרך בישול תבשילי הדגן. אם יתירו לבשל קטניות, עלול ההמון להתיר גם לבשל תבשילי דגן וחמץ.

וכך נהגו האשכנזים. והתקבלה החומרה כמעט בכל הקהילות, ולא התירו הפוסקים האשכנזים לסטות מהתקנה. וכך מסכם הנושא הרב י"מ אפשטיין בערוך השולחן,

ערוך השולחן אורח חיים הלכות פסח סימן תנג סעיף ד

ודע דאף דמדינא מותר לאכול אורז וכל מיני קטניות בפסח מ"מ הנהיגו רבותינו ואבותינו זה הרבה מאות מן השנים וקבלו עליהם באיסור לבלי לאכול אורז ומיני קטניות

בפסח מפני שדבר ידוע הוא שכמה וכמה גרעיני תבואה נמצאים בהם. ועוד כיון דדגן מעשה קדירה כמו שמבשלים גרויפי"ן של שעורים ושל שבולת שועל וקטניות מעשה קדירה. וההמון שאינם בקיאים אתו לאחלופי זה בזה [הגהמ"י]. וכן כיון שראוי לעשות ממיני קטניות עיסה כמו כמה מדינות שאוכלין במקום לחם הני חיטי תירס לא יחלקו ההמון בין עיסה לעיסה [ב"ח וט"ז] ואיסור זה כיון שקבלו אבותינו משום גדר, מדין תורה אסור לנו לבטל. והמפקקים והמקילים בזה מעידין על עצמן שאין בהם יראת שמים ויראת חטא ואין בקיאים בדרכי התורה.

לכאורה היה מקום בעקבות הגזירה, להגדיר את מיני הקטניות, או על ידי הגדרה בוטנית, או על ידי הגדרה פרקטית, כלומר כל קטנית שנהוג לבשלה על דרך בישול מיני דגן, תיאסר. על הרקע הזה אני רוצה להתייחס לתשובות של שניים מגדולי ההוראה. הראשון הוא מגדולי הפוסקים בדורנו, הרב משה פיינשטיין באג"מ. רבי משה פיינשטיין נשאל האם יש מקום לאסור בוטנים.

(שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ג סימן סג, בענין פינאט אם יש בו חשש איסור מנהג קטנית כ"ד אדר תשכ"ו. מע"כ ידידי מהר"ר יעקב גאלדמאן שליט"א.) השואל שמע שרבי משה פיינשטיין לא אסר בוטנים. והוא תמה, שהרי לכאורה היה מקום לאוסרם. יש בבוטנים את מאפייני הקטניות. הם נזרעים בשדות כקטניות, ועושים מהם קמח, ועלולין אולי אף להחליף אותם במעשה קדירה של דגן.

כאן מיישם האג"מ את העקרון הראשון שהזכרנו. הוא עונה ואומר שהסימנים שנתן בבוטנים אינם קובעים, ושאינן ללכת אחר הסימנים כלל. והוא מביא לכך ראיה מההיתר לאכול תפוחי אדמה, שהרי תפוחי אדמה נאכלים בכל מקום בפסח, למרות שנהגו להשתמש בקמח שלהם בדומה לשימוש בקמח של דגן. וממשיך האג"מ ולומד, א"ת שיש חשש של תערובת של חיטים בבוטנים, גם כאן מצינו שנהגו כולם לאכול עניס וקימל, למרות שלעתים מעורבים בהם גרעיני חיטה. ועוד ממשיך האג"מ, הרמ"א אסר לאכול חרדל, למרות שאין בו את הסימנים של הקטניות. יוצא מכל אלה שהסימנים של הקטניות אינם קובעים דבר, המציאות נקבעת על פי המנהג, ואין המנהג נקבע על פי המציאות. או בלשונו של האג"מ,

ולכן אין לנו בדבר אלא מה שמפורש שנהגו לאסור וכן מה שידוע ומפורסם.

והאג"מ מוסיף עוד ומסביר את העקרון שהמציאות נקבעת על ידי ההלכה. טענתו היא שהקטניות לא נאסרו בהחלטה של מוסד רשמי של חכמים, או בלשונו 'קיבוץ חכמים'. אילו כך היה המצב, יתכן והיו צריכים קיבוץ חכמים אחר כדי לשנות דברים. הקטניות נאסרו כמנהג שהלך והשתרש, או בלשון האג"מ ש'הנהיגו את העם להחמיר... אבל לא תיקנו בקיבוץ חכמים'. ולכן מה שנהגו נאסר ומה שלא נהגו לא נאסר, גם אם יתכן והיה מקום להחיל עליו את העקרונות שהביאו לאיסור. ובלשונו

אלא שהנהיגו שלא לאכול איזה מינים, לא נאסרו אלא המינים שהנהיגו ולא שאר מינים שלא הנהיגו מפני שלא היו מצויין אז. שלכן תפוחי אדמה שלא היו מצויין אז כידוע, ולא

הנהיגו ממילא לאוסרם, אינם בכלל האיסור. דאלו מינים שנהגו לאסור אף שיש אותו הטעם
ממש, דאין למילף ממנהג, לאסור גם דבר שלא נהגו לאסור,
לגבי השימוש בת"א עצמם הוא מוסיף ואומר, שכשנחשפו החכמים לשימוש בת"א, לא החילו עליהם
את האיסור, כנראה מפני הצורך הכלכלי, והמציאותי.
וכנראה מתייחס הואג"מ לדברי רבי יעקב עמדן (שאלית יעב"ץ), שדן בנושא היתר אכילת ת"א בפסח.
היעב"ץ מספר שהגיע למנהיים ולא היה בה אב בית דין אלא מורה לנערים בלבד. וכנראה רצה
המורה לחדש שייאסרו ת"א, מפני ששימושם דומה לשימוש של דגנים. וכך הוא כותב בשו"ת שאילת
יעבץ חלק ב סימן קמז
ובהיותי במנהיים רצו לאסור הפרי הארץ שקורין ערד עפפל או קארטופלין/תפוחי אדמה.
מפני שעושין מהם קמח ואני עמדתי כנגדם. **ביודעי שאין הצבור יכולין לעמוד בזולתם.**
והוא מאכל עניים וראיתי המעשה כמה פעמים שבני הכפרים האכילו אותם לבני ביתם
מאין להם לחם ומזון די.
ומספר רבי יעקב עמדן, שהוא הצליח לשכנע את ראשי הקהל להתנגד לפסיקת המורה, שהרי קודמיו
לא אסרו הדבר. וכך הוא כותב,
ונצחתי אותם ע"י אנשי הקהל שם, שצו על המורה שלא יאסור דבר חדש מה שלא אסרו
הרבנים שישבו שם על כסא הוראה כי לא ה' בעת ההיא אב"ד שם.
ומוסיף ר"י עמדן הערה כללית טיפוסית לו, שאולי היא גם תקפה הרבה לדורנו.
ומה טוב אם יסכימו כל חכמי הדור לדעת אחת. ומסופקני אם יבוא הדבר פעם אחת על
מכוננו בדור הזה שגברה הקנאה. (=הקנאות), ויראים יותר מן המנהגים כמפני גופי
תורה.

שבת שלום.